

Slovenski realisti, nacionalno in jugoslovansko vprašanje (odlomki)

IRENA GANTAR GODINA

IZVLEČEK

Slovenski študentje so ob koncu 19. stoletja razpravljali v Pragi o nacionalnem vprašanju predvsem pod vplivom Masarykove nacionalne filozofije. Ivan Žmavc je že leta 1897 slovensko nacionalno vprašanje kot vprašanje malega naroda izenačil s socialnim vprašanjem in podobno Prepeluh leta 1908. Slovenski realisti so sprejeli načelo teritorialne avtonomije od avstrijske socialdemokracije. Dermota je leta 1911 v analizi spora med nemškimi in češkimi socialdemokrati ugotovil, da prvi hočejo ohraniti nadvlado nad "češkimi sodrugji" in da prvi zahtevajo od Čehov, da se odrečejo bojev zatiranega češkega naroda. Dermota je tudi objavil dva Benešova članka o pravih odločitvah čeških socialistov. Tuma je te poteze ostro kritiziral z "internacionalistično" formulo in enako JSDS na svojem VIII. zboru leta 1911. Vodstvu JSDS opozicijska "mladinska" skupina je zahteval "slovenski tip socializma" namesto dogmatiziranja "nemškega tipa socializma" (Prepeluh), podporo majniški deklaraciji ter kritiko nacionalne politike nemške in avstrijske socialdemokracije, ki sta načelo samoodločbe zlasti glede Slovanov podrejali svojim interesom.

Ključne besede: T. G. Masaryk, narodnostna filozofija, nacionalno vprašanje, socialno vprašanje, slovenski realisti, Dermota, Lončar, Prepeluh, Lemež, Štebi, češki socialdemokrati, Beneš, majniška deklaracija, jugoslovansko vprašanje

ABSTRACT

SLOVENE REALISTS AND THE NATIONAL AND YUGOSLAV QUESTION (FRAGMENTS)

At the end of the 19th century Slovene students discussed in Prague the national question, in particular, under the influence of Masaryk's national philosophy. Already by 1897 Ivan Žmavc had matched the Slovene national question, as a question of a small nation, to the social question, as did Prepeluh in 1908. Slovene realists accepted the principle of territorial autonomy from Austrian social democracy. In 1911 Dermota established, in an analysis of the dispute between German and Czech social democrats, that the former want to preserve the hegemony over their Czech 'mates' and that they require the Czechs to renounce the struggles of the suppressed Czech nation. Dermota also published two articles of Beneš on the proper decisions of Czech socialists. Tuma severely criticised these actions using the 'internationalist' formula, as did the Yugoslav Social Democratic Party (JSDS) at its Eighth Assembly in 1911. The 'Youth' group, which was in opposition to the leadership of JSDS, demanded 'a Slovene type of socialism' instead of dogmatization of 'the German type of Socialism' (Prepeluh), support for the May Declaration and a critical approach toward the national policy of German and Austrian social democracy, which subordinated

the principle of self-determination, in particular as regards the Slavs, to their own interests.

Key words: T. G. Masaryk, national philosophy, national question, social question, Slovene realists, Dermota, Lončar, Prepeluh, Lemež, Štebi, Czech social democrats, Beneš, the May Declaration, the Yugoslav question

Tako kot o kulturno-političnih, gospodarskih, in izobraževalnih problemih slovenskega naroda, so slovenski študentje v Pragi razpravljali tudi o nacionalnem vprašanju, predvsem pod vplivom Masarykove narodnostne filozofije, filozofije malega naroda ter priznavanja "naravnega prava" narodov nasproti "historičnemu pravu".

Eden prvih, ki je že v Pragi, v glasilu *Novo Doba*, pisal o nacionalnem vprašanju, je bil Ivan Žmavec, ki je bil v tem obdobju še pod precejšnjim vplivom Masaryka in je tudi nacionalno vprašanje obravnaval kot on. Težko bi trdili, da si je zastavil nalogo oblikovati poseben slovenski nacionalni program, toda njegov prispevek "Položaj in zadača Slovencev"¹ bi lahko označili tudi kot programsko zasnovo "slovenskega narodnega programa na trdni znanstveni podlagi", k oblikovanju je vabil predvsem izobraženstvo. Slovensko nacionalno vprašanje kot vprašanje naroda je tako kot Masaryk izenačil s socialnim, kajti "če socijalno vprašanje obseza vse probleme, tiče se človeka kot človeka, razume se, da obseza i narodno vprašanje ... Tako je po naši terminologiji narodno vprašanje integralni, bistveni del obče človeškega, socialnega vprašanja".² Tudi Žmavec je, podobno kot Masaryk, predvidel rešitev problema z vzgojo in izobraževanjem najširših množic ter z narodnim programom na trdni znanstveni podlagi: "Reforma našega političnega življenja mora se začeti odzdogi navzgor; notranje kulturno delo med ljudstvom je najsolidnejša podlaga zunanji politiki; narod se mora gospodarsko in duševno okrepiti."³

Tudi Žmavec je, tako kot Masaryk in deloma tudi Dermota, nacionalno in socialno vprašanje povezoval z gospodarskim, le-to pa tudi s kulturo in narodno-politično samostojnostjo: "... po naših nazorih (je) dandanes kakor vselej gospodarska neodvisnost prvi uvjet vsaki drugi, torej i kulturni in narodno politični samostalnosti ... Da se ne bi preveč raztapljali v 'narodnosti', postavimo se koj na realna tla in poprimemo se prve zadače: sistematično otvrditi si lastno hišo, lastno ekonomijo."⁴

V nasprotju s hrvaškimi študenti v Pragi in napredno mladino v Zagrebu, ki so si problem nacionalnega vprašanja zastavili povsem konkretno, so se slovenski izobraženci sprva odločili za splošnejše opredelitve naroda in nacionalnega vprašanja, pa tudi do slovanstva oziroma do slovanske vzajemnosti.⁵ Tako kot Masaryk so se sklicevali na Havličkov izrek "Čeh, ne Slovan", kajti tudi v Slovanu moramo videti "najprej človeka, kakršen se nam kaže v konkretni formi ..."⁶, s čemer je poskusil vzbuditi predvsem samostojnost češke samozvesti kot nasprotje oz. protiutež romantizmu in nerealnemu vseslovanstvu.

1 Ivan Jaroslavec, *Položaj in zadača Slovencev*, Nova Doba, Praga 1897.

2 Prav tam, str. 32.

3 Dr. P. Regelj, O naši politični zrelosti, *Slovenski Narod*, št. 61, 15. 3. 1900.

4 Ivan Sotlan, "Narodna Misao" u Zagrebu, *Novo Doba*, Praga 1897, str. 163-164; istega leta je v "Slovenskem Narodu" zapisal: "... Zdrava politika je le ona, ki se ozira v prvem redu na ekonomski blagor naroda; in zakon je ta, da narod, ki nima trdnih temeljev gospodarskih, sploh narod ni..." (Na višini našega časa, *SN*, št. 129, 9. 6. 1897).

5 Gl. pogl. *Slovenski realisti* po 1900, str. 35.

6 *Poslanica*, str. 13.

Lončar je v Poslanici navedel tudi narodnostni program avstrijske socialne demokracije, ki je bil sprejet na VII. zboru v Brnu. Program se mu je zdel povsem sprejemljiv; predvideval je samoupravna ozemlja, razmejena po narodnostnih mejah, ki bi skupaj tvorila narodnostno-enotno zvezo v okviru demokratične narodne države.⁷ Sprejeto je bilo načelo teritorialne avtonomije, s katerim so se slovenski realisti povsem strinjali, saj so na sestanku v Narodnem domu sprejeli program brez pripomb. Dermota v svojem referatu tudi ni omenil predloga izvrševalnega odbora JSDS o personalni avtonomiji, ki ga je bil predložil Etbin Kristan in ki na zboru v Brnu ni prodr. Tudi v poznejših razpravah o nacionalnem vprašanju Dermota ali Lončar nista omenjala Kristanovega stališča.

Že v 2. letniku je Anton Dermota objavil uvodnik z naslovom "O avtonomiji in avtonomistih",⁸ v katerem se je zavzel za nacionalno avtonomijo, ki bi pomenila predvsem protiutež "historični oz. deželni avtonomiji", za katero so se najbolj zavzemali "historični narodi" v Avstriji. Nacionalno avtonomijo si je predstavljal tako, kot jo je predvideval program socialdemokratske stranke; ki ga je primerjal s programom češke realistične stranke ter staročeške stranke. Socialna demokracija je namesto zgodovinskih kronovin zahtevala samoupravne dežele, ki obsegajo vsak narod zase. Vsi samoupravni okraji enega in istega naroda naj bi skupaj tvorili narodno enotno zvezo, ki bi urejala svoje narodne stvari povsem samostojno; pri tem ne bi priznavali predprav nobenemu narodu, marveč bi priznali vsakemu narodu pravico do obstoja in razvoja. Pri tem je poudaril, da je najbolj pomembno dejstvo to, da se "glede narodnostne avtonomije mnenje vseh treh smeri strinja po duhu in bistvu".⁹

Nadaljnjih razprav o vprašanju nacionalne avtonomije v Naših zapiskih ne najdemo več; posredna pritrditev tem idejam je v prispevku K. Škapina "Politika in šola".¹⁰ Kot dober primer je navedel zahtevo čeških realistov, da se "mora že na ljudski šoli zvišati skrb za vzgojo češkega ljudstva za avtonomijo. V čitankah se mora dati temelj razumevanja idej avtonomije, se mora označiti jasna slika ustrojstva in nalog avtonomnih organizacij, se mora pojasniti razmerje avtonomije v deželni upravi."¹¹ Škapin je poudaril, da bi bili na ta način vsi sloji usposobljeni razumeti pomen avtonomije za narod in da bodo zato lahko aktivno sodelovali in odločali o političnih in kulturnih vprašanjih.

Kot souredniki Naših zapiskov so slovenski realisti sodelovali s prispevki že v prvih številkah tega glasila, kjer se je izkazalo, da so nacionalno vprašanje pa tudi razmerje do monarhije obravnavali kot problem drugotnega pomena. Reševanje nacionalnega vprašanja so pustili na ravni kulturno-izobraževalnega problema, kar je bilo v bistvu v skladu s prvotno koncepcijo zapisano v Poslanici, pa tudi z avstromarksistično koncepcijo nacionalnega vprašanja, po kateri je nacionalno vprašanje predvsem kulturno vprašanje ter bolj ali manj domena meščanstva.

V tem obdobju realisti niso imeli izdelanega koncepta reševanja slovenskega nacionalnega vprašanja, svoje celotno delovanje so - v bistvu - omejili na kulturno-izobraževalno delo, ki je v praksi dalo pozitivne rezultate, medtem ko na teoretskem področju ni bilo tako uspešno, oziroma odmevno. Tudi po vstopu realistov v JSDS o tem vprašanju niso podrobneje razpravljali, večji pomen in težo je dobilo nacionalno vprašanje šele po letu 1909, ko je bila sprejeta "tivoljska resolucija".

7 VII. zbor avstrijske socialno demokratične stranke 1899 v Brnu, Narodnostni program avstrijske socialne demokracije, ZA KPJ, Tom V., str. 62-64.

8 Naši zapiski, 1903-04, str. 97-100.

9 Naši zapiski, 1903-04, str. 97-100.

10 Naši zapiski, 1903-04, str. 164-165.

11 Prav tam, str. 165.

Najbolj konkretno je od zapiskarjev o nacionalnem vprašanju pisal Albin Prepeluh, ki je leta 1908 v zborniku "Hrvatsko Kolo", v prispevku "Socializem med Slovenci" postavil tezo v povsem Masarykovem duhu, to je, da je rešitev nacionalnega vprašanja sestavni del socialnega dela, ker "delati socialno, širiti socialno naobrazbo in čutiti socialno, se pravi delati nacionalno". S to tezo se je v bistvu oddaljil od uradnega stališča avstrijske socialne demokracije, čeprav ga ni neposredno kritiziral.¹²

V istem zborniku je Prepeluh objavil tudi svoje misli o jugoslovanskem vprašanju. V prispevku "O slovenskih kulturnih smereh" je poudaril, da je nesmiselno "zahtevati, da vsak narod zataji svoje posebnosti v svrhu večje kulturne združitve. To je nemogoče že zaradi tega, ker imamo Jugoslovani dve bistveno različni kulturi... V tem resničnem, neprestanem in koristnem kulturnem delu vidim jugoslovansko bodočnost, nošeno od štirih močnih stebrov, štirih narodov..."

... V nasprotju s Tumo pa je Prepeluh trdil, da so "Jugoslovani še premladi, da bi v dogledni dobi mogli pričakovati obratov", zato "preostaja *začasno* samo kulturno delo".¹³

Tudi Lončarjeva ocena Tumovega "Der österreichisch-ungarische Ausgleich" leta 1907 v Naših zapiskih¹⁴ je bila pozitivna, saj je poudaril, da so stališča socialnih demokratov in Tume glede tega vprašanja identična.

Do resnejših nesoglasij med Tumo in socialisti-realisti je prišlo leta 1911, ko se je pojavilo vprašanje dejanskega, v praksi izvajanega internacionalizma. Podpora "Legi nazionale" v Trstu in zavrnitev podpore "Družbi sv. Cirila in Metoda" je slovenske socialne demokrate razcepila na dva tabora. Henrik Tuma in Franc Milost sta bila načelno proti podpori tovrstnim družbam in sta zato glasovala proti predlogu Josipa Ferfolje, ki je v resoluciji 10. decembra 1911 predlagal podporo "Družbi sv. Cirila in Metoda", kajti le-ta je, kot je trdil Ferfolja, "edini nadomestek javnih šol". Tumov odgovor Ferfolji "Šolske družbe in tržaška deželna konferenca"¹⁵ je objavila "Zarja". Iz Tumovega odgovora je razvidno, da je Tuma pojmoval internacionalizem povsem drugače, kakor so ga razumeli in sprejemali realisti. Ferfoljeva razmišljanja o modernih socialistih, ki da spoštujejo narodnost in materinski jezik, kar naj bi v praksi uresničevali z reševanjem praktičnih, konkretnih problemov, je oznanil kot ozka in parcialna ter zato nesprejemljiva. Tuma je problem podpore Družbi Sv. Cirila in Metoda označil kot postranski problem za socialno demokracijo.

O tem vprašanju se tudi Prepeluh, Dermota in Lončar niso povsem jasno opredelili, le Prepeluh je v prispevku "Narodnost in socializem"¹⁶ skušal dokazati, da je razpravljanje o nacionalnem vprašanju v okvirih socialističnega gibanja še kako pomembno in potrebno, saj je socializem tisti, ki "napoveduje proletarcem svobodo... in ta socializem, ki ima biti v vseh ozirih osvoboditeljski, naj bi ne razumel narodnostnega suženjstva in totalne neodvisnosti..." Ob samem glasovanju za podporo slovenski družbi pa je Prepeluh obsojal predvsem italijanske socialiste, ki so po njegovem mnenju "pozabili na temeljno socialistično načelo, da je socialna solidarnost delavstva mogoča le na principu enakosti in svobode".

12 Hrvatsko Kolo, Naučno-književni zbornik, 1908, zv. VI., str. 183-191.

13 Prav tam, str. 145-146. Da so bili Tumovi narodno-politični spisi zelo optimistični, je ugotovil tudi D. Kermavner, ki piše, da se je "Tumova narodno-politična misel (se je) odlikovala predvsem s svojim optimizmom" in "Svoj vedri narodni optimizem je Tuma močno izrazil tudi v svoji študiji 'Jugoslovanska ideja in Slovenci'..." (Urednikove dopolnitve, str. 426.)

14 Dragotin Lončar, Slovenski glas o avstrijsko-ogrski pogodbi, NZ 1907, str. 181-184.

15 Henrik Tuma, Šolske družbe in tržaška deželna konferenca, Zgodovinski arhiv KPJ, Tom V., str. 221-222, str. 223.

16 Albin Prepeluh, Narodnost in socializem, NZ 1912, str. 46-50.

Zanimivo je pismo Antona Dermote Prepeluhu z dne 29. novembra 1911, v katerem mu piše: "... Za Zapiske mi pošljite referat o trž. šolstvu. Jaz sem v ti številki priobčil le resolucijo konference z dne 10. t. m., in par besed dodal z ozirom na Milostov članek. Dr. Tuma je tudi obetal, da mene in Ferfoljo napade radi resolucije. Naj; bom že vrnil! - Ne vem, če sem Vam že povedal: tisto resolucijo sem sfriziral jaz; prvotno je bila silno divja in kuštrava in bi bila res lahko razdražila ital. socije..."¹⁷

Drug problem, ki je slovenske socialiste ponovno razcepil na dva tabora ter tudi Tumo še oddaljil od realistov, je bilo vprašanje češkega separatizma. Vprašanje češkega separatizma je obstajalo že celo desetletje, to je, od I. shoda avstrijskih strokovnih organizacij leta 1893 na Dunaju pa do leta 1910, ko je zaradi tega vprašanja prišlo "na podlagi sklepov socialistične internacionale v Kopenhagnu do izolacije češke socialne demokracije v avstrijski in internacionalni socialni demokraciji".¹⁸

Eden prvih, ki je v Naših zapiskih o tem vprašanju obširneje razpravljal, je bil Josip Ferfolja, ki je v članku "Avtonomija in centralizem" leta 1911, podal kratek oris boja čeških "sodrugov" za avtonomijo delovanja stranke. Ferfolja je bil prepričan, da "boj v strokovnih organizacijah ni boj za socialistični princip, marveč le boj za obliko organizacij. Gre le za to, katera oblika je v danem slučaju bolj potrebna in praktična, ali avtonomna ali centralistična".¹⁹ Ferfolja se je glede organizacije JSDS opredelil sicer za centralistično organizacijo, toda ni mogel mimo dejstva, da stranka potrebuje "malo več demokratičnega duha in nekoliko več smisla za naše narodnostne in kulturne potrebe!"

Kmalu se je v zvezi s tem vprašanjem oglašil tudi Anton Dermota, ki je v prispevku "Spor v socialni demokraciji"²⁰ orisal jedro spora ter objavil tudi mnenja čeških in nemških socialistov. Franc Rozman je na podlagi tega zapisa ugotovil, da je Dermota dojel "jedro problema med češkimi in avstrijskimi strokovnimi organizacijami", ki je "... v osnovi narodno vprašanje".²¹ Dermota je kritično ugotovil, da so Čehi spoznali taktiko nemških sodrugov, ki so bili za skupno organizacijo le takrat, "kadar morejo v nji gospodovati; če to ne gre, pa postanejo separatisti... Nemškim sodrugom gre v resnici za to, da si ohranijo nadvlado in gospodstvo nad češkimi. Čehi se borijo v tem boju torej le proti šovinizmu... Nemški sodrugi niso upravičeni zahtevati od Čehov, da se odtrgajo od stremljenj in bojov zatiranega češkega naroda in da pomagajo privilegije nemške nacionalne celokupnosti braniti celo proti sebi... Priznati moramo, da je češko stališče mnogo širše in kompliciranejšo od nemškega. Kako se bo zgradil most, ki bo zvezal obe stranki, ni jasno ne tu ne tam."²²

O sporu je bilo članstvo slovenske socialne demokracije slabo obveščeno, zato se je Dermota odločil, zaradi objektivne slike, v naslednjem letniku Naših zapiskov objaviti dva Beneševa članka o tem vprašanju; objavil je "Politični narodnostni spori" ter "Narodnostni spori v strokah".²³ V obeh prispevkih je Beneš skušal dokazati, da so bile odločitve čeških socialistov pravilne. Oba sestavka je Dermota objavil brez uredniškega komentarja, zato je tem bolj razumljivo, da je Tuma tako potezo zelo kritiziral; že na IV. goriški deželni konferenci JSDS 4. februarja 1912 je ostro obsodil "brezobzirno

17 Pismo Antona Dermote Prepeluhu z dne 29. 12. 1911.

18 Jure Perovšek, Vprašanje separatizma in centralizma v avstrijski socialni demokraciji ter JSDS, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, let. XXIV, št. 1-2, 1984, str. 78.

19 Anton Dermota, Spor v socialni demokraciji, NZ 1911, str. 321-327.

20 Josip Ferfolja, Avtonomija ali centralizem, NZ 1911, str. 5-16.

21 Franc Rozman, Naši zapiski 1902-1914, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1-2, 1971-1972, str. 194.

22 Anton Dermota, Spor ..., str. 325-327.

23 Edvard Beneš, Politični narodnostni spori in Narodnostni spori v strokah, NZ 1912, št. I, str. 3-10, št. 2, str. 36-46, št. 3, str. 67-72 in 136-143.

separatistično stremeljenje dela češke socialne demokracije."²⁴ Tudi na VIII. zboru JSDS od 26. do 29. maja 1912 v Ljubljani je povsem jasno in odločno obsodil češki separatizem, ki da se "ni rodil iz potrebe čeških proletarskih mas, ampak iz ideologije meščanskih strank ... Vsled tega mora proletarec v svoji duši tembolj obsojati separatistične pojave... Edino, kar moremo, je globoko obžalovanje proletarsko edinost rušečih pojavov". Ob tem je izkoristil tudi priložnost, da je ošvrknil Dermotovo uredniško politiko: "Dr. Dermoto je obšla nesrečna misel, da je v Naših zapiskih objavil Benešev zagovor separatizma ..."²⁵

Pri tem sporu je Tuma ostal pri opredelitvi, za kakršno se je odločila tudi večina v JSDS oziroma vodstvo stranke, ki se je v bistvu omejilo na internacionalistično formulo, ne upoštevajoč nacionalne razmere in interese češke socialistične stranke.

V razpravi o separatizmu pa se Tuma ni omejil le na aktualni problem, marveč je razširil vprašanje tudi na splošna pojmovanja socializma in socialističnih ciljev, ter pojava ni ocenjeval le skozi organizacijska načela avstrijske socialne demokracije. Zato mu je Dermota odgovoril zadržano in se je omejil le na problem separatizma glede na položaj slovenske socialne demokracije. Prepričan je bil, da med slovenskim delavstvom ni težnje po separatizmu, da tu ni "separatističnih zarodkov. Kdor barva separatističnega hudiča v jugoslovanski socialno demokratični stranki na steno, pretirava."²⁶ Odločno je nasprotoval temu, da bi JSDS izrekla o češki stranki kakršnokoli sodbo, ker JSDS za kaj takega ni kompetentna. Sklepe z VIII. zbora JSDS je objavil v Naših zapiskih 36 in v isti številki objavil tudi Adlerjev prispevek k temu vprašanju,²⁷ ki ga je, za popolnejšo sliko spora, napovedal že na zboru. V svojem poročilu je Dermota objavil tako stališča in resolucijo JSDS kakor tudi polemiko med glasilom čeških socialistov "Pravo Lidu" in slovensko "Zarjo". Pomembna pa tudi za Dermoto značilna je bila izjava, da se Naši zapiski, ne glede na objavo Beneševih stališč in zagovora separatizma, ki jih je objavil zaradi boljše in popolnejše obveščenosti, ne nameravajo vključiti v razprave o separatizmu; ob tem je - zanj značilno - poudaril: "... če bi tudi Naši zapiski nameravali splavati v separatistične vode, bi to za jugoslovansko soc. dem. stranko ne moglo imeti dosti pomena; kajti Naši zapiski so še vedno le prosta tribuna, kjer se lahko oglašajo različna napredna mnenja, ne le ortodoksno socialistična, in Našim zapiskom še vedno ne pritiče atribut 'strankine' revije, ki ga jim pritisne kdo od časa do časa."²⁸

Kljub temu, da je razprava pokazala, da člani JSDS glede tega vprašanja niso bili enotnega mnenja, so na VIII. zboru JSDS sprejeli v zvezi s problemom češkega separatizma resolucijo, ki jo je predlagal Etbin Kristan, katere najpomembnejši sklep je: "Na strokovnem polju smatra jugoslovanska socialna demokracija krepko centralizirano, za boj proti kapitalistični mednarodni združitvi sposobno organizacijo za neizogibno, odklanja vsako cepljenje strokovnih organizacij in želi, da bi se tudi češkoslovaška socialno demokratična stranka čimprej vrnila na to edino polje, kjer more delavstvo žeti strokovne uspehe..."²⁹

Razprave o separatizmu so razkrile temeljno in vsebinsko nasprotje in razhajanja med Dermoto in realisti ter Tumo oziroma "ortodoksnimi socialisti", kakor jih je sam imenoval. Temeljno razliko je Dermota razkril s svojo izjavo o nalogah in ciljih Naših

24 Henrik Tuma, Govor na IV. goriški deželni konferenci 4. februarja 1912, v ZA KPJ, Tom V., str. 224.

25 Henrik Tuma, Iz debate o separatizmu, ZA KPJ, Tom V., str. 240.

26 Anton Dermota, Iz debate o separatizmu, str. 241.

27 Viktor Adler, Razmerje nemške socialne demokracije napram bratskim strankam v Avstriji, NZ 1912, št. 6, str. 174-182, 215-217 in 247-260.

28 Anton Dermota, Pregled (Socialni), NZ 1912, str. 284.

29 Resolucija o "Jugoslovanski socialni demokraciji in bratskih strankah", ZA KPJ, Tom V., str. 245-246

zapiskov, ko je poudaril, da je predvsem in najprej urednik "socialne revije" odprte vsem napredno mislečim ljudem, in šele potem pripadnik stranke, katere program in stališča sicer povsem sprejema in upošteva. Z Našimi zapiski si je Dermota pustil odprt prostor, kjer ni bilo nujno, da se strogo drži strankinih stališč in načel in je bil zato tako odločno proti, da bi Zapiski postali strankino glasilo. V nasprotju z Dermoto pa je Tuma pri vseh vprašanjih in problemih, o katerih so razpravljali v stranki, vedno zavzel načelna, že strankarsko opredeljena stališča, za katera je verjel, da so bila vedno v skladu s temeljnimi marksističnimi nazori.

Tuma in realisti pa so našli skupen jezik ob vprašanju sprejete "Tivolske resolucije" leta 1909, predvsem ob resoluciji o združitvi Hrvatov, Srbov in Slovencev v enoten narod z enotnim jezikom in kulturo. Kljub temu, da je bil Tuma proti taki resoluciji, je glasoval zanjo, tudi zato, kot je zapisal v spominih, ker je "čutil, da ni začeljeno, da bi zavzemal svoje posebno stališče."³⁰ Morda ga je zato Prepeluh v svojih spominih uvrstil med oblikovalce tega predloga.³¹

Z letom 1914 je JSDS svojo dejavnost omejila na sindikalno, gospodarsko in humanitarno dejavnost, kmalu so prenehali izhajati tudi Naši zapiski, predvsem pa se je izogibala razpravam o nacionalnem in s tem tudi jugoslovanskem vprašanju. Na IX. zboru JSDS od 28. do 29. junija 1914 v Ljubljani so sprejeli sklep, naj se sedež Izvrševalnega odbora JSDS preseli v Trst. Namesto Zarje je začelo izhajati glasilo "Naprej", v katerem je bila že v 1. številki objavljena kritika delovanja "rdeče internacionale", kritika, ki se je dotaknila predvsem dejstva, da je bila internacionala preveč internacionalna in premalo nacionalna. Po mnenju nepodpisanega pisca je bila internacionala prav glede nacionalnega vprašanja na napačni poti, kar se je najbolj drastično pokazalo ob začetku vojne. Toda kljub temu je pisec izrazil zaupanje v JSDS ter poudaril, da bo stranka "delovala z vso silo za združitev jugoslovanskih narodov v avtonomno skupino in za to, da ohrani vsak od teh narodov svojo kulturno samostojnost".³² To je bil eden redkih zapisov o jugoslovanskem vprašanju v tem času, kar se je nadaljevalo tudi v naslednjih letih.

Tudi na Deželni konferenci JSDS 17. 6. 1917 v Ljubljani so takrat aktualno "majniško deklaracijo" enostavno obšli, kar je med člani stranke izzvalo nadaljnja razhajanja in negotovanja. Med kritiki takega delovanja je bil tudi Albin Prepeluh, ki je v članku "Ideja ali dogma" najprej načel problem "slovenskega tipa socializma", za kakršnega se je zavzemal že v času izhajanja Naših zapiskov. Ugotovil je, da so Slovenci do tega časa videli in spoznali le nemški tip socializma, kajti "socialne ideje smo zajemali iz nemških virov, kakor pretežno vsa ostala naša kultura. Prezrli smo, da je naša slovenska kultura drugačna, kot je nemška... Ker je socializem to pri nas preziral, in se je hotel uveljaviti kot dogma, ni našel za svojo rast ugodnih tal; zato socializem pri nas ni mogel vzbuditi tako socialno, kulturno in demokratično gibanje kot drugje"; splošno kritiko delovanja slovenske socialno demokratske stranke je v nadaljevanju prenesel na aktualne dogodke in probleme, do katerih naj bi se oziroma bi se morala opredeliti tudi JSDS. Pri tem je mislil predvsem na "majniško deklaracijo". Prepeluhu je bilo povsem samoumevno dejstvo, da bi morali socialni demokrati podpreti jugoslovansko deklaracijo, kajti "strašno bi bilo, ako bi se le trenutek pomišljali nastopiti proti osvobodilnim stremljenjem naroda, katerega sinovi smo. Popolna teritorialna avtonomija v zedinjeni Jugoslaviji - to je naše geslo v tej veliki dobi..."³³

30 Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937, str. 330.

31 Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, Ljubljana 1938, str. 71.

32 Iz uvodne besede Napreja, *ZA KPJ*, Tom V., str. 286-287.

33 *ZA KPJ*, Tom V., str. 291.

Vodstvo stranke se je do majniške deklaracije opredelilo šele na X. zboru JSDS decembra 1917 v Ljubljani z "Resolucijo k političnemu položaju", v kateri je najpomembnejši sklep, da stranka še vedno "stoji na resoluciji jugoslovanske konference od novembra 1909..."³⁴ V predlogu "resolucije o taktiki" pa so sprejeli sklep, da "glede deklaracije jugoslovanskih poslancev v državnem zboru z dne 30. maja izjavlja zbor, da jo pozdravlja kot prvi enotni in politični izraz združenih meščanov in kmetov za važno politično idejo, katero je razredno organizirano delavstvo že leta 1909 ob pravem času na pravem mestu ter v pravi obliki izreklo ob polni indiferentnosti vse jugoslovanske javnosti".³⁵ Kljub temu, da je, med drugimi, tudi Okrajna konferenca JSDS v Idriji podala na zboru izjavo, s katero so se delegati opredelili v soglasju s svojo tako zvano tivolsko resolucijo iz leta 1909 za majniško deklaracijo, je zbor sprejel prej predlagano resolucijo.

Prej navedeno mnenje Albina Prepeluha med socialisti ni bilo osamljeno, zato se je skupina, opredeljena kot "opozicijska", konstituirala kot "socialistična omladina", katere idejna nosilca sta bila Albin Prepeluh in Alojzija Štebi. Za socialistično omladino sta se opredelila tudi Dragotin Lončar in Josip Ferfolja, ki nista mogla sprejeti opredelitve vodstva stranke ter Tumovih stališč o jugoslovanskem vprašanju. Skupina je začela izdajati tudi svoje glasilo "Demokracija".³⁶

V poslanici³⁷ ki naj bi predstavljala nekakšno politično in teoretsko podlago delovanja skupine, so se zavzeli za samoodločbo narodov, za narodno državo, za demokratizacijo družbenega in državnega sistema, pa tudi za podrobno prosvetno in socialno delo, in kljub temu, da so poudarili, da priznavajo verskemu čustvovanju veliko vlogo, tudi za ločitev cerkve od države. Poudarili so, da socialistična stranka ni imela pravega uspeha med Slovenci tudi zato, ker se je omejila na industrijsko delavstvo, ki ga je bilo na Slovenskem malo. Zato se je socialistična omladina zavzela predvsem za razredni boj navzven, to je, za razredni boj proti tujemu kapitalu, ki bo hkrati tudi razredni bolj navznoter. Razredni boj so pojmovali kot odpravo vseh razlik med razredi oz. kot odpravo gospostva enega razreda nad drugim in ne kot odpravo razredne ureditve nasploh, s čimer se niso oddaljili od Dermotovih ali Masarykovih pojmovanj razredne družbe. Odprava gospostva bi pomenila le sredstvo za demokratizacijo družbenega življenja.

O skupini "mladih" so razpravljali že na X. zboru JSDS leta 1917, ko so poudarili, da t. i. opozicija ni nič drugega, kakor "različna naziranja posameznikov, sodrugov in nesodrugov, kojih večina ni imela s stranko dosedaj nobenega stika. Ti naši sodrugi in prijatelji so začeli v 'Napreju' razvijati svoje osebne nazore o strankini taktiki in principih".³⁸ Poročevalec na zboru je imel v mislih predvsem že omenjeni kritični Prepeluhov članek "Ideja ali dogma?" ter članek Milana Lemeža "Kritične misli", v katerem je zelo strogo ocenil nacionalno politiko nemške in avstrijske socialne demokracije. Ugotovil je, da je načelo samoodločbe narodov podrejeno avstrijsko-nemškemu interesu, zlasti glede na Jugoslovane, Čeha in Poljake. Skliceval se je na Wilsonovo izjavo ter izjavo češko-slovaške socialne demokracije (stockholmska izjava), v kateri so Čehi poudarili, da nasprotujejo tezi, da "zadošča le gola avtonomija za narodno kulturne namene..."³⁹ Lemež se je zavzemal za rešitev nacionalnega vprašanja v okviru nacionalne države in narodne zedinitve/združitve, kar ga je privedlo v krog "socialistične omladine", pri kateri je sodeloval tudi kot eden urednikov lista "Demokracija" v letih 1917 in 1918.

34 Resolucija k političnemu položaju, ZA KPJ, Tom V., str. 319.

35 Predlog resolucije o taktiki, ZA KPJ, Tom V., str. 321.

36 Demokracija-Socialistična revija, 1918 in 1919.

37 Naša poslanica, Demokracija-Socialistična revija, št. 1-2, str. 1-4.

38 Poročilo tajnika Izvrševalnega odbora Josipa Petejana, ZA KPJ Tom V., str. 304.

39 Milan Lemež (E. Remov), Kritične misli, ZA KPJ, str. 292.

O listu in težnjah "mladih" je pisal Tuma Prepeluhu pismo z dne 27. oktobra 1917 (Trst), v katerem se je najprej dotaknil Lemeževega kritičnega članka: "Sem popolnoma Vašega mnenja, da je treba popolnoma proste in polne diskusije. Le proti temu sem, da bi se taki članki, kakor je bil Ruletov (M. Lemež; op. avt.), sprejemali brez dostavka uredništva. Lemežev članek je bil pest po obrazu vsemu dosedanemu socijalističnemu in delavskemu gibanju, ga smatram naravnost za sramotilnega. Zato bi bilo uredništvo moralo pristaviti, da je to osebno stališče ga. Lemeža in da se je bil članek sprejel le radi proste polemike..." In o razcepu v stranki: "Iz Vašega lista vidim, da delite pristaše naše stranke na mlade in starine. Jaz za svojo osebo sem vedno zavzemal konsekventno stališče neodvisne socijaldemokratske stranke nemške, italijanske itn. in sem tudi pripravljaval opozicijo proti dosedanemu nemškemu vodstvu skupne stranke..."⁴⁰

Podobno kakor Lemež je v poročilu o strankinem zboru razmišljala tudi Alojzija Štebi, ko je ugotovila, da bi morala JSDS v resoluciji poudariti predvsem to, da "zahteva jugoslovanska socialna demokratična stranka samoodločevanje in narodno državo za jugoslovanske narode ...", s čimer "bi povedala povsem dovolj in pokazala bi s tem, da stranka pravilno pojmuje stremljenje nesvobodnega naroda... Strankin zbor se je baval tudi z jugoslovansko deklaracijo. Sklenil je, da jo pozdravlja, a se ne pridružuje njenemu idejnemu bistvu..."⁴¹

Tako je idejno-politična diferenciacija v JSDS, pri kateri so igrali eno glavnih vlog tudi realisti in ki je imela več faz - od leta 1909 s "Tivolsko resolucijo", leto 1910 in problem separatizma pa do leta 1914 in z zadnjo fazo, leto 1917 in majniško deklaracijo - s "socialistično omladino" in listom "Demokracija", dosegla svoj vrhunec. Enotnost v slovenski socialno demokratični stranki ni bila več mogoča.

Upravičeno se lahko vprašamo, kako bi se v teh nemirnih letih in ob teh vprašanjih odločil in opredelil Anton Dermota. Dušan Kermavner je na primer zapisal, da "bankrot mednarodne socialne demokracije ob nastopu svetovne vojne ne bi bil pretresel njegove socialistične vesti in ga povedel h globljemu pojmovanju socialističnega problema, ampak bi mu bil samo odvezal roke nasproti idejnemu bistvu socializma, ki mu je bil že dotlej notranje tuj. V zadnjem vojnem letu bi ga našli v skupini slovenskih socialističnih intelektualcev, ki je stopila v opozicijo zoper vodilno skupino v naši socialni demokraciji; "socialistična omladina" bi si ga bila gotovo postavila na čelo. Idejnopolična smer te struje bi bila pa bistveno ista, le udarne moči bi imela z njim znatno več. Dermota je bil v svojem krogu edina prava politična natura po svoji duhovni in dejavni usmerjenosti, zato ga je tudi predstavljal navzven..."⁴²

Vsekakor se zdi, da bi Dermota verjetno res pristopil k "socialistični omladini", toda gotovo ne zato, ker bi mu bila socialistična ideja "notranje tuja", marveč predvsem zato, ker je vseskozi, v vsem svojem delovanju in razmišljanju skušal upoštevati predvsem nacionalne, slovenske interese, interese najširših množic (vseh razredov) pa četudi je bilo to proti strankinim interesom ali če je s tem kršil strankine odločitve. Zdi se, da sta bili ideja slovenskega tipa socializma ter jugoslovanska ideja, ki sta ju pomagala izkristalizirati Prepeluh in Cankar, cilja, ki sta v njegovem delu in mislih presešla vse drugo.

Kljub razkolu, ki je bil logična posledica vse ostrejših razhajanj glede rešitve nacionalnega in s tem jugoslovanskega vprašanja, pa so prav realisti v slovenski socialistični stranki pokazali več smisla za reševanje nacionalnega vprašanja.

40 Pismo Henrika Tume Albinu Prepeluhu iz Trsta z dne 27. oktobra 1917 hrani Marko Prepeluh v Ljubljani.

41 Alojzija Štebi, Deseti strankin zbor jugoslovanske soc.-dem. stranke, Demokracija, št. 1 in 2, 1918, str. 20-22.

42 Dušan Kermavner, dr. Anton Dermota, Sodobnost, 1940, str. 81.